

Jajce

Ja imam 42 godine. Prija rata sam sa mužem i djecom živjela u Jajcu. Prije rata životni standard je bio dobar, živjelo se pravo. Bilo je dobro, moglo se živjeti i luksuzno. Ja nisam imala vikendicu, ali bilo je mojih prijatelja koji su imali i kola, i vikendicu, i stan ili kucu. Ja sam radila u Jajcu kao blagajnik. Moglo se zaraditi para i za godišnji odmor. Doć do posla i radit, to je bio jedini problem, jer tad možda pred rat, na pet godina, vec je nastupila nezaposlenost.

U Jajcu su po četrdeset pet posto stanovništva činili Muslimani i Hrvati, a Srba je bilo osam posto. Moji prijatelji su bili Srbi, među njima i moji vjenčani kumovi, i Hrvati, a i Muslimani. Svi smo živjeli i radili skupa, bez ikakvih problema. Ja nisam nikad znala ljude po nacionalnosti, jer sam uvijek ljude gledala kao ljude, a ne Srbe, Hrvate ni Muslimane.

U mart i aprilu Srbi sz počeli napuštati grad i situacija je tada već bila ružna. Srbi su napuštali grad zato što je njima preko radio stanice dat proglas, da napuste grad. A imali su oni i svoje razloge koje ja ne znam. Jajce su napuštali kolektivno, a neki i pojedinačno. Naše vlasti zvale su ih da se ponovo vrata, ali nisu se vratili. Napuštali su i stanove i radna mjesta i sve.

Ja sam bila na poslu kad je pala prva granata, 27. maja u petnaest sati. Nešto je puklo i panika, sirena se oglasila i ja sam počela bježat kući odmah zbog djece. Nisam znala da je granata. Tada sam postala totalno svjesna da je počeo rat u Jajcu.

Za vrijeme rata bio je težak život u mojoj kući. U to vrijeme čitava moja familija je bila kod kuće, djeca, muž je imo radnu obavezu na čuvanju fabrike, a i ja sam isto radila. Radiš dok sirena ne zaszvira, dok granatiranje ne poče, onda strah, čekajući da možeš doć kući i onda napraviti nešto što imaš, ako imaš, jer grad je već bio blokiran. U martu i aprilu mjesecu su zauzeti punkтови, tako da se nije više moglo u grad dolaziti, ni hrana se više nije mogla dovlaciti, tako da je i hrana u gradu bila oskudna.

Jedno vrijeme nije bilo struje ni vode. Po vodu se moralo ić kad ne granatira, kad se malo stiša, rano ujutru ili po noći kad se manje vidi.

Bilo je jako puno granata. Znalo se desiti da su granate bez prestanka padale danima i noćima. A znalo se desiti jedan period, dan, dva, tri, da ne pane. Al je razlog bio zbog konsultacije sa Srbima. Pošto su oni imali još Srba u gradu, pa da se izvrši razmjena ljudi između Mrkonjića i Jajca. E tad nije bilo granata, ali je snajper radio.

Do avgusta mjeseca su samo granate bile, i snajperi, top, tenk, al je od 24. avgusta počela i avijacija tući. Avion je bio grozan, najopasniji, jer su oni bacali te

kasetne bombe, krmace, neke zemlja zrak, zrak zemlja, ja se ne razumijem u to. Sama pomisao na avione je bila grozna, jer tako brzo proleti, zaškripa i izbaci teret.

Mi smo u Jajcu ostali pet mjeseci. Od napada pet mjeseci, u gradu pod opsadom. Sve do 28.10.1992. godine. Kuću u Jajcu smo napustili zato što je nastupila panika u gradu. Navodno su linije bile probijene od strane Četnika. Prije nas je izašlo skoro sve iz zgrade, ostala ja s djecom, onda smo i mi krenuli. Pošto smo bili sami, otišla sam radi sigurnosti djece do moje majke.

Tata je kod mene osto u stanu, jer mi smo dobili možda dan, dva prije struju i taj dan smo dobili vodu, a kod njih je bila prekinuta žica, struje nisu imali ni da sagledaju dnevnik, ni vijesti da cuju, tako da je on došao kod mene.

Meni je pomogao jedan zapovjednik HOS-a u Jajcu, on je došao po nas u pola dvanaest navece, rekao da se dižemo, da idemo odmah, da ništa ne nosimo puno, jer nema mjesta u autu.

Izašli smo moja majka, djeca i ja. Ponijela sam samo djeci da imaju unutarnji veš, da se mogu presvući. U to vrijeme ko da sam bila drogirana, jednostavno nisam bila svjesna situacije. Sebi nisam ponjela ništa. Izišli smo u panici, u strahu, granate su padale tako da smo se bojali da neće na auto ili negdje oko nas past granata.

Moj otac je osto do nešto oko jedan sat u noći, a onda je i on krenuo. Brat je osto, jer je on trebo na liniju.

Mi smo kolima otišli do njihove komande preko Vrbasa. Sutradan smo onda krenili u Krušcicu, a iz Krušcice smo krenili za Travnik traktorom, s prijateljem. Moja djeca, majka, moj muž i ja.

31. oktobra smo stigli u Travnik. Kiša, hladno, grozno vrijeme je bilo. Hrana nikakva, jer ja je nisam bila ponjela, nisam bila svjesna, ne znam. Moj izlazak ja ne mogu shvatiti, ni sama sebi ga ne mogu objasniti, jer krenula sam bez hrane, nisam mislila uopšte da ja odo, da se necu vratiti. Jer ja sam mislila otićemo tamo, taj dan i vraćamo se sutra. Međutim moj odlazak je bio, još uvijek bez povratka. U Travniku je bilo jako puno ljudi, ali najžalosnije od svega je što smo mi izašli skupa, Hrvati i Muslimani, i nas su razdvojili u Travniku. Bile su dvije gimnazije, jedna je bila za Muslimane, jedna je bila za Hrvate. Meni je bilo najteže kad sam se rastavljala sa svojom prijateljicom koja je radila sa mnom i koja je stanovala sa mnom u zgradi. Ona je bila pred jednom školom, ja sam bila pred drugom i tad su nam rekli gdje Muslimani mogu ić, a gdje Hrvati mogu ić. Tad mi je bilo i grozno, teško i tužno. Bez obzira, već sam i izašla, nisam kod kuće, al više nisam ni sa prijateljima, nismo mogli biti skupa.

U gimnaziji su nam dali jedan obrok i dva čebeta da možemo prostrti i da možemo se pokriti, ništa više.

Kasnije nas je jedan prijatelj prebacio autom u Zenicu. 1.11. sam došla u Zenicu. Došli smo u Crkvice, u kino Prvi maj, jer je to bio prihvatni centar za izbjeglice. Uslovi u kinu su bili grozni. Znalo je se desit da nas je bilo po šest stotina ljudi, s jednim kupatilom, sa tri ili cetiri mokra čvora sa toaletom i jedan umivaonik gdje

se moglo umit. Tamo smo bili od oktobra 92. do 1. februara 94. godine. Skoro dvije zime smo tamo bili. Hrana je bila na kuhinji Crvenog krsta, dobijali smo gotovu kuhanu hranu, grah, leću, makarone, rižu i dvije šnite hljeba, a onda su poslije davali po frtalj. Taj se kolektivni centar morao raspustiti, jer su uslovi za života bili nikakvi, i onda su nas smještali gdje je bilo mjesta po kampovima. Tako smo došli ovdje u kamp.

Po samom dolasku iz kina, ovdje nam je bilo divno, jer, imali smo mokri čvor, imali smo gdje se ugrijati, imali smo na što skuhati, a to su bili neki normalniji uslovi za život. Meni je bilo teško kad sam došla, jer sam došla bez zalihe hrane, pošto smo bili u kinu na gotovoj hrani. Onda nisam imala drva, nije bilo tad struje u kampu, onda sam morala ići po drva. Ali je lakše nego što sam imala u kinu. Drugačiji osjećaj života. Ipak je manje ljudi oko tebe. Dole nas je jako puno bilo, jer su kreveti do kreveta bili smješteni. Hrana je bila redovna i u kinu, dva obroka, a i ovdje su davali hranu u refuzi. Nama su puno pomagali i Norvežani sa donacijama svoje hrane, mimo hrane koja se dostavljana od Crvenog krsta. Pomalo je dosadno, nemaš radne obaveze, jednoličan ti je posao svaki dan, skuhaš, opereš i nema smisla za život. Moj izvor primanja je humanitarna pomoć i jednim dijelom nešto što dobijam od radne organizacije.

31. januara '96. godine sam ponovo bila u Jajcu. Stan gdje sam živila u Jajcu je useljen, stanuje porodica, ne znam iz kog mjesta, nisam ih upoznala. Čula sam da su oni iz Dovratica, dvije porodice. Ali problem je i tim ljudima, da se razumijemo, i njima je gore porušeno. E, kad bi se sad napravilo gore tim ljudima jedan privremeni smještaj, možda bi se ti ljudi i vratili. Ali ne može on otići, ako nema gdje.

Kada bih imala prilike vratila bih se kući, svakako, zato što je to moj grad, što ja nemam drugog grada da je moj. Samo da radim, da mogu privređivati, da mogu obezbjediti sebi egzistenciju. Ja mislim da ću se možda brzo vratiti kući, rekli su da je godina povratka. Sela su porušena skoro 80% i to treba napraviti. I to je problem što se to ne može organizovati. Ne bi bio problem da se napravi negdje smještaj, kamp, u jednom selu, pa vratiš selo. Prihvatiš ljude pa im onda gradiš kuće, to ne bi bio problem. Ali je normalno problem, ako ja nemam krov nad glavom, nemam prozore, nemam vrata, ne mogu tako živjeti.

I kad odem nazad ne može biti kao prije. Teško će biti i kad se vrati, jer puno je mojih komšija otišlo vani. Neće se oni lako odlučiti na povratak, jer ipak sad su se oni snašli tamo, žive prihvaćeni od države u koju su došli, a ovdje su ostavili nešto što ne mogu naći. Ovi iz Njemačke nešto će ih doći u Bosnu, ali koliko sam informisana od drugih ljudi, puno ih iz Švedske, Danske i Norveške ide za treće zemlje. Tako da će ponovo u mom gradu biti neki drugi ljudi, odnosno moje komšije će biti neki drugi ljudi. Bit će i nekih starih komšija, ali malo njih.

Problem je i školovanje djece. Jer, šta će djeca, izgubili su godinu u rata i u Jajcu po izlasku, po dolasku u Zenicu nisu krenuli, znači gubili su ratnu godinu, pa sad trebaju još i poratnu. Problem je i zdravstvo, bolnica. Mislim da ima još puno nekih problema. Jedino ljudi sami, starci, najčešće se oni žele vratiti, njima puno

ni ne treba. Mislim, daleko od toga da im ne treba normalan život, ali oni prihvataju i manje normalan život, jer njih više želja vuče želja da se vrate, nego možda nekog mlađeg koji je živio u gradu tokom rata, i sada treba da se vrati negdje u selo gdje nema ni struje, ni vode, ni puta, ničega.

Sve u svemu, ja mislim da se može ponovo živjeti mirno u Bosni, zavisi ko se kako postavi u životu. Jer, ja ako sam bila čovjek, i tako su me prihvatili i jedna, i druga, i treća nacija, a mislim da sam ostala čovjek, tako da će me prihvatit opet. A prihvataju me, odem u Jajce, sretnem se sa starim znancima, prihvataju me, što da ja njih ne prihvatim. Znači, može bit života, samo onolko kolko mi budemo htjeli, pojedinačno. Ne kolektivno, nego pojedinačno, onda ce kolektivno doći samo po sebi.

Tih pet mjeseci u Jajcu bila je patnja, al je i kroz onu patnju, bez obzira na granate i na glad, najljepši osjećaj ipak bio onaj da si još u svojoj kući, nisi na tuđem. Ja sam došla ovdje, imala sam hljeba al nisam imala doma, e to je.

Ja mislim da Bosna kao Bosna, i mi kao Bosanci, ne možemo biti jedna nacionalna država, bez obzira kojih gradova i gradića. Bosna će biti multinacionalna, barem ja mislim. Mi u Jajce i ako odemo znači nećemo biti samo mi Muslimani, nego će bit i Hrvati, a i Srba još uvijek ima. Mi ćemo morat živjet od rada, od posla, a ne od toga šta si, koje si nacionalnosti.

Za ovaj rat su krive usijane glave koje su htjele da dođu do vlasti, one su zavele narod, na sve tri strane, barem ja tako mislim. Neki ljudi su imali interesa i to su iskoristili. Kome je bilo dostupno sve - pare, hrana i sve, taj je imo interesa. Ja ne! Mene je rat unazadio, omalovažio kao čovjeka i objedio. Mislim da je to manjina ljudi, jer još uvijek je većina ljudi bez egzistencije. Ja rat nisam željela, nit bi ga željela više. Ja mislim da ne bi trebalo biti ponovo rata u BiH, zato što je svijet puno učinio za Bosnu. Mislim da neće dozvoliti poslije toliko NATO trupa tu, ne vjerujem. Pogotovo Amerika koja je puno dala.

Moj narod ima drugačiji smisao o identitetu sada nego prije rata, na puno načina. Jedni su kroz koristoljublje, a jedni su možda shvatili nešto drugačije, a ja sam ostala još uvijek kao i prije.

Tad još 90. godine sam rekla da neće moć opstat ovako, al nisam vjerovala da će se zaratit.

Možda je tad trebalo doći do promjene sistema, al ne na nacionalnom osnovu, u to me niko ne može uvjerit. Da imam troje djece, na primjer, ja u istom momentu njima ne mogu udovoljit, nego je uvijek jedan poslije zadovoljen i uvijek će biti problemi, jer uvijek kaže njemu prije nego meni. E, mislim da i u ovom momentu u Bosni, tri nacionalne stranke neće moći opstat. Jer, uvijek će bit jedna strana nezadovoljna, ko i moja djeca.

Ja svoju religiju nisam ni prije pratila, a ni sad. Neki su sad počeli da prate. One koje sam ja nekad znala i sa kojima sam radila nisu prije pratili, međutim sad su počeli. Ali, na svu sreću, takvi su manjina.

Problem je u ljudima što su uvijek gledali samo interes sebi. Sebe, a ne okolo. Pristupali su i partiji da bi bili neko u društvu, i sad prelaze u druge stranke da bi imali svoj interes. Sutra će biti u nekoj trećoj. Ti ljudi za mene nisu ljudi. Jer, ako ću ja gledat samo interes sebe, a neću gledat okolo ljude i njihov interes, ne mogu ja tada lagat ni vjeru, ni sebe, ni svijet. Mislim, ima njih koji preko vjere lažu i mene i narod. A znam ih, bar par ljudi, pa sam izgubila povjerenje u nji. Jer bitno je meni da sam čovjek, da mogu razumjet tebe kao čovjeka, ti razumjet mene kao čovjeka, a religija je nešto što bi trebo čovjek intimno čuvat za sebe. Mislim to je nešto u tebi, ako si religiozan trebaš čuvati za sebe, a ne ja sam.

Za mene je sad važno moje državljanstvo. Moram bit neko. Ne znam na koji način, ali važno mi je. Ja sam imala jedan put državljanstvo i bila sam Jugosloven, i bilo mi je fino. Sad kad nemam više Jugoslaviju imam Bosnu, a to je jedino što imam, onda sam i državljanin.

Ne znam kakva će bit nova Bosna, ali ako vako bude, biće teško. Ja bi volila ipak staru Jugoslaviju, ali onakvu kakva je bila. Jer ona je meni ipak bila lijepa. Ja sam bila ponosna kad sam bila Jugosloven, živila sam nekakav život mira i mogla sam ići, ako sam imala para, kud hoću. Meni je bilo fino i na poslu, i s ljudima, i među ljudima, i odlazak i po Srbiji, i po Hrvatskoj, i po Crnoj Gori.

Nade i želje za moju ličnu budućnost su da imam krov nad glavom, da imam posao, da imam neko materijalno primanje, da mogu obezbjedit sama sebi, a da ne čekam tuđu pomoć, nego da živim od svog rada i od svog truda.

U sadašnjoj ekonomske situaciji trenutno ne vidim ništa dobro, ali nadam se u budućnosti jedino poslu. Kroz rad ćeš stvorit egzistenciju, nećeš imat onda problema, razmišljat ni ko si, ni šta si, nego ćeš samo radit. Nezaposlenost je najveći problem. Ljudima treba jedino zaposlenje i mislim da će bit bolje. Kod nas je najviše politike, a ponajmanje posla i svi smo političari, a nismo radnici, ne doprinosimo. Još uvijek se naši političari nadmeću ko će doći na sjednicu, a ko neće doć. Još ne shvataju odgovornost, bez obzira na sve što je prošlo, da smo mi još tu, i da se trebaju dogovarati ne radi sebe, nego radi nas.

Imam puno želja za Bosnu i Hercegovinu. Da se prestanu prepucavat, da se poče radit, da se krene u normalan i stabilan život, svi skupa. Onda ću i ja poč ko pojedinac, ako poče općenito u Bosni. Da ja mogu otić u Jajce, u stvari da se vratim, i da ja onda mogu otić u Neum, da ja mogu otić i u Sarajevo, i u Banja Luku, bez problema. Jedino da mi bez problema to bude, i onda ću mislit da je ipak Bosna prava.

Imala bih posebnu poruku za čitaoce. Ne dozvolite da se vama desi ovo, jer rat ne donosi ništa fino. Patnju, tugu, ništa drugo. Čuvajte sebe za budućnost svojih

generacija. Ako jednom se to desi, teško se to vrati. Trebaće vremena i nama, a ne bi poželjela nikome više.

<< Nazad